

DOKTRYNY POLITYCZNO-PRAWNE

Fundamenty współczesnych państw

Hubert Izdebski

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **5**

DOKTRYNY POLITYCZNO-PRAWNE

Fundamenty współczesnych państw

Hubert Izdebski

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

WYDANIE

5

PIKTOGRAMY

wskazują ważne elementy
książki i ułatwiają
ich odnalezienie

Ważne

Przykłady

Podstawa prawna
Kontekst prawny

Pytania
Zadania

Rozwiązania
Odpowiedzi

Stanowisko stron
Pogląd

Orzecnictwo

Literatura

Historia

Nowe przepisy

Stan prawny na 1 września 2021 r.

Wydawca
Izabella Małecka

Redaktor prowadzący
Livia Śpiewak

Opracowanie redakcyjne
Joanna Ośka

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-434-4
5. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wprowadzenie.....	11
Część pierwsza	
IDEOLOGICZNE KIERUNKI WSPÓŁCZESNEGO MYŚLENIA O SPOŁECZEŃSTWIE, PAŃSTWIE I PRAWIE	
Rozdział I	
Kształtowanie się ideologii polityczno-prawnych w czasach nowożytnych....	27
Rozdział II	
Problemy klasyfikacji współczesnych ideologii i doktryn polityczno-prawnych.....	43
Rozdział III	
Kierunki o ponaddwustuletniej tradycji	49
1. Etatyzm	49
2. Republikanizm.....	56
3. Liberalizm.....	63
4. Konserwatyzm	73
Rozdział IV	
Kierunki zrodzone w XIX w.....	83
1. Socjalizm i jego zróżnicowanie	83
2. Społeczne nauczanie Kościoła katolickiego i programy chrześcijańskiej demokracji	93
3. Nacjonalizm	102
Rozdział V	
Kierunki ostatniego stulecia	107
1. Faszyzm	107

2. Nowa Lewica i jej ideologiczne następstwa	110
3. Ekologizm	116
4. Zarządzanie publiczne	120

Część druga

WARTOŚCI, ZASADY I PRAWA PODSTAWOWE WE WSPÓŁCZESNEJ DEMOKRACJI LIBERALNEJ

Rozdział VI

Doktryna demokracji liberalnej i jej odzwierciedlenie w podstawowych dokumentach prawnych	129
--	------------

Rozdział VII

Zasady i reguły prawa a wartości we współczesnych doktrynach polityczno-prawnych	147
---	------------

Rozdział VIII

Prawa podstawowe – współczesna „rewolucja praw”	159
--	------------

Część trzecia

DOKTRYNALNE PODSTAWY DEMOKRATYCZNEGO PAŃSTWA PRAWNEGO

Rozdział IX

Podstawy praw człowieka	171
1. Godność człowieka jako wartość podstawowa	171
2. Solidarność, wolność, równość, sprawiedliwość jako implikacje godności	177
3. Godność i prawa osobiste	187

Rozdział X

Dobro wspólne, dialog, współuczestnictwo	193
1. Dobro wspólne	193
2. Pluralizm i konsens obywatelski	196
3. Dialog społeczny	198

Rozdział XI

Spółczesność obywatelska, władze publiczne, pomocniczość	205
1. Spółczesność obywatelska	205
2. Pomocniczość	212
3. <i>Governance</i> w społeczeństwie współczesnym	216

Rozdział XII

Wolność a demokracja	221
-----------------------------------	------------

Rozdział XIII

Demokratyczne państwo prawne	231
1. Państwo prawne, demokratyczne państwo prawne	231
2. Państwo prawne a rządy prawa	237

Rozdział XIV

Prawo, działanie na podstawie i w granicach prawa	243
1. Źródła prawa, źródła porządku prawnego, <i>lex i ius</i>	243
2. Zasada legalizmu	252

Rozdział XV

Granice władzy, granice prawa, proporcjonalność	259
1. „Ograniczenia ograniczeń praw”	259
2. Proporcjonalność	262
3. Inne granice prawa	268

Rozdział XVI

Sprawiedliwość społeczna w społecznej gospodarce rynkowej.....	271
1. Sprawiedliwość społeczna	271
2. Państwo socjalne, państwo prawne i socjalne. Europa socjalna	275
3. Społeczna gospodarka rynkowa.....	277
4. Własność.....	280
5. Wolność działalności gospodarczej.....	289
6. Solidaryzm społeczny	293
7. Ekonomia społeczna	298

Rozdział XVII

Zobowiązania wobec pokoleń przeszłych i przyszłych	305
1. Solidarność międzypokoleniowa	305
2. Rozwój zrównoważony	308

Rozdział XVIII

Pionowy i poziomy podział władz	313
1. Podział i współdziałanie władz	313
2. Decentralizacja i pionowy podział władz	324
3. Prawo do samorządu	331
4. <i>Multi-level governance</i>	336

Rozdział XIX

Władza sądownicza i prawo do sądu	339
1. Spory o prawo i wymiar sprawiedliwości	339
2. Dostęp do wymiaru sprawiedliwości	342
3. Niezawisłość sędziów i niezależność sądów	343
4. Państwo drogi sądowej	348
5. Rządy sędziów, rządy prawa i rządy ludu	354

Rozdział XX

Prawo do dobrej administracji w ramach prawa do dobrego rządzenia	359
1. Prawo do dobrego rządzenia	359
2. Dobra administracja	361
3. Prawo do dobrej administracji	363
4. Prawo dostępu do informacji publicznej	367
5. Służba publiczna, służba cywilna	373
Powołane źródła i ważniejsze pozycje literatury	379
Skorowidz osobowy	391
Skorowidz rzeczowy	399

WPROWADZENIE

Od siedmiu dekad na wydziałach prawa polskich uniwersytetów wykładany jest przedmiot pod nazwą „Historia doktryn politycznych i prawnych”. Wprowadzony jako istotny element kształcenia ideologicznego – jako historyczna podbudowa i uzasadnienie marksistowskiej teorii państwa i prawa – stopniowo służył także odideologizowanemu przedstawianiu innych ujęć zjawisk państwa i prawa, by wreszcie, w warunkach utrwalanej od 1989 r. wolności badań naukowych i wolności nauczania, stać się – z jednej strony – uzupełnieniem tradycyjnych przedmiotów historycznoprawnych (w szczególności historii państwa i prawa Polski, powszechnej historii państwa i prawa oraz prawa rzymskiego) o różne dawne poglądy na zjawiska państwa i prawa, z drugiej strony – historycznym wprowadzeniem do obowiązkowego przedmiotu, który na ogół określa się obecnie jako teoria i filozofia prawa, oraz do fakultatywnego przedmiotu nauka o państwie¹.

Tak ukształtowana „Historia doktryn politycznych i prawnych” ma niemało odpowiedników w programach nauczania uniwersytetów zachodnich, jak również – z ograniczaniem się albo przynajmniej położeniem nacisku na historię doktryn politycznych – jest, co zresztą oczywiste, wykładana na studiach z zakresu nauk politycznych. Doczekała się wielu opracowań podręcznikowych; autorem jednego z nich jest autor niniejszej książki².

Coraz bardziej zauważa się jednak, że przekonaniu wielu autorów podręczników historii doktryn politycznych i prawnych (niewątpliwie będącej utrwalonym nurtem badawczym) o potrzebie trwałej pozycji tego przedmiotu w dydaktyce uniwersyteckiej towarzyszy narastający rozdźwięk z celami praktycznymi stawianymi przed szkolnictwem wyższym, które ma wyposażać absolwenta w kompetencje umożliwiające odnalezienie

---

¹ Por. M. Zmierczak, *Political and legal doctrines as a teaching subject at legal studies in the Third Polish Republic*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020/2 – gdzie również mowa o przedmiocie „doktryny polityczno-prawne”.

² H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2013; inne aktualne podręczniki z tego zakresu to w szczególności: K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004; L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2012; S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2007; A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015, oraz *Historia doktryn politycznych i prawnych*, red. B. Szmulik, A. Poglódek, Warszawa 2014.

się w różnych sytuacjach dynamicznego rynku pracy. Nakazywałyoby to wyjście poza wymiar historyczny poszczególnych doktryn i uwzględnienie, jednakże bez całkowitego porzucenia perspektywy historycznej, współczesnego znaczenia określonych idei, doktryn, ideologii i teorii oraz programów politycznych³.

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 12.07.2007 r. w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełnić uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki (Dz.U. Nr 164, poz. 1166 ze zm.) określiło treści programowe odnoszące się do wszystkich studentów prawa, materii „**Doktryn polityczno-prawnych**”. W związku z tym w programach kształcenia na studiach prawniczych zaczął występować przedmiot pod tą nazwą, w założeniach autorów odpowiednich treści programowych **różny od historii doktryn politycznych i prawnych**.

Powyższe ustalenia można było rozumieć jako próbę zinstytucjonalizowanego wprowadzenia do programu studiów prawniczych **treści doktrynalno-aksjologicznych, stanowiących podstawę naszej kultury prawniczej i niezbędnych do dokonywania należytej analizy, interpretacji i oceny przepisów prawa pozytywnego, przede wszystkim prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej: prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej i prawa krajowego**. Doktryny polityczno-prawne stanowią w tym ujęciu rodzaj aksjologicznego wstępu do prawa i podbudowy prawa, przede wszystkim prawa publicznego⁴.

Prawna podstawa do zinstytucjonalizowania „doktryn polityczno-prawnych” rychło odpadła, bowiem wraz z wejściem w życie przepisów ustawy z 18.03.2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 84, poz. 455 ze zm.) uczelnie wyższe uzyskały większą swobodę w ustalaniu planów studiów i programów kształcenia, co oznaczało również utratę mocy powołanego rozporządzenia. Wskazane w 2007 r. treści doktrynalno-aksjologiczne odpowiadają jednak ogólnym efektom uczenia się ustalonym, także w nowym stanie prawnym będącym skutkiem wejścia w życie ustawy z 20.07.2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r. poz. 478 ze zm.), przez ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego i nauki⁵.

³ R. Kania, *Dydaktyka myśli polityczno-prawnej w świetle współczesnych uwarunkowań* [w:] *Myślenie o polityce i prawie. Przedmiot – metoda – praktyka*, red. I. Barwicka-Tylek, A. Czarnańska, M. Jaskólski, J. Malczewski, Warszawa 2015, s. 431 i 438; por. także M. Jaskólski, *Po co nam teoria, po co nam metodologia?* [w:] *Myślenie o polityce...*, s. 568–569.

⁴ Por. H. Izdebski, *Fundamenty współczesnych państw: wartości, zasady i prawa podstawowe* [w:] *Wykłady w Trybunale Konstytucyjnym z lat 2011–2012*, Warszawa 2014, s. 32.

⁵ Były one określone najpierw w załączniku nr 2 do rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 2.11.2011 r. w sprawie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego (Dz.U. Nr 253, poz. 1520), zawierającym opis efektów kształcenia w zakresie nauk społecznych, do których zalicza się

Część pierwsza

**IDEOLOGICZNE KIERUNKI WSPÓŁCZESNEGO
MYŚLENIA O SPOŁECZEŃSTWIE, PAŃSTWIE
I PRAWIE**

„Idea wyrażona słowem albo czynem może być co najmniej tak świeża i potężna jak idea wyrażona przy pomocy pióra i atramentu. [...] Rolą teoretyka polityki jest nie służenie rządzącemu za przewodnika, lecz dostarczanie rządzącemu racjonalnego wytłumaczenia tego, co ten rządzący już zrobił”.

Cyril Northcote Parkinson, *The Evolution of Political Thought*, New York 1964, s. 7 i 9

„Jedną z form działalności filozoficznej przychodzi na myśl przesuwanie i upychanie rzeczy tak, by zmieściły się w granicach z góry wyznaczonego obszaru o ustalonym kształcie. Wszystko to jest na zewnątrz, a musi zmieścić się w środku”.

Robert Nozick, *Anarchia, państwo, utopia*, Warszawa 1999, s. 9

Rozdział I

KSZTAŁTOWANIE SIĘ IDEOLOGII POLITYCZNO-PRAWNYCH W CZASACH NOWOŻYTNICH

Gdy poszukuje się źródeł współczesnego myślenia o społeczeństwie, państwie i prawie, nie można z góry zakładać, że poszukiwania zaczną się od określonej epoki historycznej. W sferze polityki posługujemy się nie tylko wieloma terminami, lecz także sposobami rozumowania wypracowanymi przez starożytnych Greków. Nasze prawo wciąż nawiązuje do konstrukcji stworzonych w klasycznej jurysprudencji Rzymu. Współczesnego dyskursu politycznego i prawnego nie da się zrozumieć bez wiedzy o myśli twórców doby średniowiecza, poczynając od św. Tomasza z Akwinu (1225–1274). Należymy do określonej **cywilizacji**, na którą złożyło się wiele elementów – choć jej nazwanie (zachodnia, chrześcijańska, judeochrześcijańska, euroatlantycka itd.) czy nawet wymienienie jej istotnych elementów może być przedmiotem sporów. 1

W obecnym brzmieniu preambuły Traktatu o Unii Europejskiej, wprowadzonym Traktatem z Lizbony zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569), znajduje się sformułowanie o „**kulturowym, religijnym i humanistycznym dziedzictwie Europy**”, przejęte z nie-wprowadzonego w życie Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy (Dz.Urz. UE C 310 z 16.12.2004, s. 1). W toku dyskusji nad projektem tego aktu podnoszono przede wszystkim brak podkreślenia roli dziedzictwa chrześcijańskiego, a próbę rozwinięcia pierwotnie zaproponowanej formuły ogólnej podjęło Prezydium Konwentu, czyli ciało, które przygotowało projekt Konstytucji. W propozycji Prezydium Konwentu była mowa o „kulturowym, religijnym i humanistycznym dziedzictwie Europy, które pochodzi z cywilizacji greckiej i rzymskiej i przez duchowe filozoficzne prądy Oświecenia w życiu społeczeństwa umocniło centralną rolę osoby ludzkiej, nietykalność i respektowanie prawa”. Ostatecznie, zdecydowano się pozostawić, jako najmniej kontrowersyjne, sformułowanie o charakterze ogólnym, które stało się obecnie obowiązującym.

W historii myśli ludzkiej, w tym myśli politycznej i prawnej, **obok negacji dotychczasowych poglądów**, bez której nie mogłyby pojawić się nowe poglądy, 2

musi występować zjawisko kontynuacji. Jak podkreśla jeden z polskich historyków doktryn politycznych i prawnych, „w zasadzie każdy większy system filozoficzny czy doktrynalny wykazuje silną więź z dotychczasową wiedzą społeczno-polityczną, ekonomiczną, a przede wszystkim filozoficzną. Uwzględniając krytykę przyjmowanych założeń, nowa szkoła doktrynalna rozwija odmienny sposób tłumaczenia zjawisk, przy czym jej stanowisko uwarunkowane jest także dotychczasowym sposobem pojmowania badanej problematyki. W takim ujęciu kwestia kontynuacji jest także sprawą krytycznej analizy dotychczasowych doktryn”¹. Filozof – metodolog nauki, podejmując ogólniejszą problematykę, wyraża się w jeszcze bardziej zdecydowany sposób: współczesna wiedza o świecie zbudowana jest „na wiedzy uzyskanej w przeszłości. Prawdę tę wyraża znana, przypisywana Bernardowi z Chartres (cytowana w *Metalogice* Jana z Salisbury) średnio-wieczna metafora o karłach widzących lepiej i dalej, bo stoją na barkach olbrzymów”².

- 3 Bezsporny fakt kontynuowania, a przynajmniej nawiązywania do dawniej występujących ideologii i doktryn, nie oznacza, że nie da się wskazać takiej epoki, w której ugruntowały się lub ukształtowały kierunki myśli wprost już kontynuowane we współczesności – od której to epoki nie tylko można, ale trzeba zacząć przedstawianie współczesnych doktryn polityczno-prawnych. Nie musi to być, choć rozpoczynała nowożytność i w XIX w. została uznana za radykalny przełom w dziejach kultury i nauki, epoka **Odrodzenia**, w której człowiek stał się „miarą wszechrzeczy” i najwyższą wartością, a której istotnymi cechami były: **antropocentryzm**, przeciwstawny średniowiecznemu teocentryzmowi, **humanizm**, ale też **oderwanie polityki od moralności** dokonane przede wszystkim przez **Niccolò Machiavellego** (1469–1527) oraz – sprzyjająca wówczas kształtującemu się absolutyzmowi monarchicznemu – konstrukcja **suwerenności państwa** w stosunkach zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, przedstawiona przez **Jeana Bodina** (1530–1596).

- 4 Znaczenie takie trzeba natomiast przypisać **Oświeceniu** – rozumianemu jako rzeczywisty **przełom filozoficzny i naukowy**. Ujmuje się je szeroko, tj. od powstania w XVII w. nowych idei filozoficznych (René Descartes, **Kartezjusz** – 1596–1650), prawnych (Hugo de Grot, **Grocjusz** – 1583–1645) czy politologicznych (**Thomas Hobbes** – 1588–1679), opartych na wierze w **rozum i jego zdolności poznawcze (racjonalizm)**, w **postęp ludzkości** oraz w **możliwość zaprowadzenia ładu w świecie i zapewnienia ludziom szczęścia** przez usunięcie przeszkód w panowaniu norm stałego w czasie i w przestrzeni **prawa natury**. To w epoce Oświecenia doszło do pełnego odrzucenia dotychczasowego, przednowoczesnego zatem, organicznego wiązania ze sobą problematyki politycznej i prawnej z etyką. Wiązanie takie było następstwem przeświadczenia o zdolności ludzkiego rozumu do rozróżnienia między obiektywnym dobrem a złem, tym co sprawiedliwe i niesprawiedliwe, a zarazem traktowania społeczeństwa jako organicznej całości. „Tym, czym było dla kultury przed-

¹ A. Sylwestrak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015, s. 24.

² A. Bronk, *Poznawcza rola tradycji [w:] Metodologia: Tradycja i perspektywy*, red. M. Walczak, Lublin 2010, s. 21.

nowoczesnej przeświadczenie o etycznej rozumności człowieka, tym dla nowoczesności było przeświadczenie o nieodpartej sile ludzkiego egoizmu³ – za którym stała indywidualistyczna wizja społeczeństwa jako zgrupowania jednostek.

- D1** To w epoce Oświecenia nabrały pełnego nowożytnego charakteru takie kierunki, jak „twardy” etatyzm czy współczesny republikanizm. **Etatyzm** w pełnym tego słowa znaczeniu, na określenie którego proponowany może być także termin „**statokracja**”, tj. całkowita przewaga władzy publicznej nad jednostką, z reguły niemającą przy tym wpływu na bieg spraw publicznych⁴ – występował w różnych wydaniach od czasów starożytnych „despotii wschodnich”. W okresie Oświecenia wyrażał się w modelu **monarchii absolutnej**, szczególnie w wersji **absolutyzmu oświeconego**. Już w XVII w. znalazł on racjonalistyczną podbudowę teoretyczną w myśli wspomnianego już **Thomasa Hobbesa** (który, uzasadniając twarde etatyzm, zarazem jako wyraziciel **indywidualizmu**, stworzył podstawy myślenia w kategoriach liberalizmu – nb 199). **Republikanizm**, nawiązujący do myśli Arystotelesa i Cyncerona, jak również praktyk demokracji ateńskiej i republiki rzymskiej, wystąpił w szczególności w demokratycznym wydaniu **Jana Jakuba Rousseau** (1712–1778), wypaczonym w czasie rewolucji francuskiej zwłaszcza przez jakobinów, oraz w wydaniu elitarnym, przeplatającym się z konserwatywnym liberalizmem reprezentowanym przez Karola de Secondat barona de Montesquieu (1689–1755), zwanego **Monteskuszem**, i wielu „**Ojców konstytucji USA**” z 1787 r. Wypaczeniem republikanizmu stała się „**demokracja totalitarna**”, który to termin, wraz z wywodzeniem jego treści z idei Rousseau i praktyki jakobinów, został wprowadzony przez izraelskiego historyka Jacoba Leiba Talmona (1916–1980)⁵. 5
- D1** W epoce Oświecenia powstały nowe i silne kierunki myślenia politycznego: **liberalizm** – do którego powstania przyczynił się przede wszystkim **John Locke** (1632–1704) – oraz nowoczesny, a nie tradycjonalistyczny, **konserwatyzm**, opierający się na myśli **Edmunda Burke’a** (1729–1797). To także w tej epoce zrodziła się szczególna, głęboko **humanistyczna myśl Immanuela Kanta**, wyrastająca poza granice właściwe myśli Oświecenia. Liberalizm i konserwatyzm stały się istotnymi kierunkami nie tylko myśli politycznej, lecz także działania politycznego, określając – do drugiej połowy XIX w. – w wielu „wolnych” państwach kształt 6

³ A. Stępkowski, *Zasada proporcjonalności w europejskiej kulturze prawnej. Sądowa kontrola władzy dyskrecyjnej w nowoczesnej Europie*, Warszawa 2010, s. 392.

⁴ W niniejszej książce przyjmuje się szerokie rozumienie etatyizmu – bliskie, choć nie tożsame z terminem *statism*, wyróżnionym przez A. Moseleya (por. A. Moseley, *An Introduction...*, s. 3 i n.); *statism* pochodzi od słowa *state*, tj. państwo. Zastanawiając się nad wyborem odpowiednika angielskiego „statyzmu”, zdecydowałem się nie zastosować tego neologizmu ani nawet bliższego określeniom już funkcjonującym w języku polskim terminu „statokracja”, lecz skorzystać z obecnego w języku polskim terminu „etatyzm” – mimo że termin ten (od francuskiego wyrazu *Etat*, także oznaczającego państwo) od początku jego stosowania (Francja od około 1880 r.) ma wyraźnie węższe znaczenie: nadmierne wkraczanie przez państwo w życie społeczne i gospodarcze, które prowadzi do wzrostu centralizmu i rozbudowy biurokracji; w tym rozumieniu należy on do słownictwa doktryn ekonomicznych jako pojęcie bliskie interwencjonizmowi państwowemu (A. Dudek, *Etatyzm* [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, red. M. Jaskólski, t. 2, Warszawa 1999, s. 144–146).

⁵ J.L. Talmon, *Źródła demokracji totalitarnej*, Kraków 2015.

dwubiegunowej sceny politycznej. Do myśli Kanta powraca się co pewien czas od końca XIX w., wydobywając zresztą, zwłaszcza w myśli prawnej i prawniczej, różne jej aspekty.

- 7 Zauważanie doniosłości doby Oświecenia dla procesu kształtowania się współczesnych doktryn polityczno-prawnych nie musi bynajmniej oznaczać wyrażania pozytywnego stosunku do jej dorobku. Obok pochwał i nawoływania do kontynuowania tradycji Oświecenia występują również stanowiska silnie krytyczne. Pochwały i krytyki wynikają nie tylko ze stosunku do cech samego Oświecenia, ale i z faktu, który podkreślił **Isaiah Berlin** (1909–1997) – wybitny badacz doktryn politycznych, działający w Wielkiej Brytanii – że do końca XVIII w., czyli do schyłku Oświecenia, występowała zgoda co do trzech kwestii, mianowicie tego, że – po pierwsze – wszystkie zasadne pytania mają odpowiedzi, po wtóre – wszystkie odpowiedzi można uzyskać środkami, których można się nauczyć i których można nauczyć innych, wreszcie – po trzecie – wszystkie odpowiedzi są nawzajem współmierne, składają się w jedną prawdę; konsens ten został rozsadzony przez myśl **romantyzmu** – „tym, co uczynił romantyzm, było podważenie przekonania, że w sprawach wartości, polityki, moralności, estetyki, istnieje coś takiego jak obiektywne kryteria, funkcjonujące wśród ludzkich istot i przypominające te, które funkcjonują w matematyce i fizyce, i że ktoś, kto nie stosuje tych kryteriów, jest po prostu albo kłamcą, albo szaleńcem”⁶. Dla Jacoba Talmona (nb 5) „mesjanistyczna” (tj. oparta na wierze w istnienie ustalonego z góry porządku będącego przeznaczeniem ludzkości) demokracja totalitarna – zaprzeczenie „empirycznej” demokracji liberalnej – wprost wyrastała z oświeceniowej wiary w racjonalizm i postęp.
- 8 **Krytycznie do tradycji Oświecenia** nastawieni są przedstawiciele różnych wydań **konserwatyzmu**, mimo że nowoczesny konserwatyzm zaczął się kształtować właśnie w dobie Oświecenia, stanowiąc jednak zaprzeczenie wielu jego tez i zapowiadając myślenie właściwe romantyzmowi; konserwatyzm pierwszej połowy XIX w. silnie już złączył się z nurtem romantyzmu.

Obecnie stanowisko krytyczne, obok konserwatystów, zajmują przede wszystkim przedstawiciele **postmodernizmu** – funkcjonującego od lat 70. ubiegłego stulecia kierunku filozoficznego, radykalnie kwestionującego oświeceniową wiarę w możliwość pełnego poznania i opisania świata (stąd swoisty minimalizm poznawczy). Wierze tej postmodernizm przeciwstawia pluralizm równoległych „narracji” czy raczej „mikronarracji”, oparty na „ideologii różnicy”⁷, kwestionującej głoszone od lat 50. XX w. tezy o końcu ideologii (nb 18) i o naturalnej potrzebie konsensu.

⁶ I. Berlin, *Korzenie romantyzmu*, Poznań 2004, s. 46 i n. oraz s. 205, cytowany, rzecz godna uwagi, przez jednego z najwybitniejszych przedstawicieli postmodernizmu Richarda Rorty’ego (1931–2007) – R. Rorty, *Filozofia jako polityka kulturalna*, Warszawa 2009, s. 133–134 i 136–137.

⁷ F. Jameson, *Postmodernizm, czyli logika kulturowa późnego kapitalizmu*, Kraków 2011, s. 349 i n. Por. np. *Postmodernizm a filozofia. Wybór tekstów*, red. S. Czerniak, A. Szahaj, Warszawa 1996; B. Baran, *Postmodernizm i koniec wieku*, Kraków 2003; M. Żardecka, *Postmodernizm [w:] Filozofia współczesna*, red. L. Gawor, Z. Stachowski, Bydgoszcz–Warszawa–Lublin 2006, s. 349; *Postmodernizm*, red. M. Błachut,

„Ideologia różnicy” oznacza nowe pojmowanie indywidualizmu w następstwie oddziaływania teorii krytycznych i ideologii związanych z Nową Lewicą (nb 147–159) – dotychczasowy nowoczesny indywidualizm „człowieka abstrakcyjnego” czy członka jasno określonej grupy (klasy, narodu) zastępuje postnowoczesny indywidualizm w obrębie, także jednocześnie, różnych grup, mogących się do tego uważać (co dotyczy nawet kobiet) za mniejszość⁸. Obok argumentacji typu metodologiczno-filozoficznego stanowisko takie może powoływać się na zmiany zachodzące we współczesnym świecie. **Anthony Giddens**, od 2004 r. baron Giddens (ur. 1938), brytyjski socjolog, twórca podstaw – nieaktualnego w świetle manifestu wyborczego z 2017 r. – programu „trzeciej drogi” Partii Pracy (nb 116), podnosi w kontekście wpływu człowieka na zmiany klimatu, że: „rodzące się w ten sposób niepokoje [objąć można – dop. H.I.] jedną wspólną nazwą: niepewność wytworzona. Życie zawsze było przedsięwzięciem ryzykownym. Wtargnięcie w nasze życie niepewności wytworzonej nie oznacza, że nasza egzystencja, na poziomie jednostki lub zbiorowości, jest bardziej ryzykowna niż była wcześniej. Raczej zmieniły się źródła i skala ryzyka. Ryzyko wytworzone jest skutkiem ingerencji człowieka w warunki życia społecznego i w przyrodę. Niepewności (i szanse), jakie stwarza, są na ogół nowe. Nie można sobie z nimi radzić za pomocą staroświeckich remediów; nie są one też podatne na oświeceniowe zalecenia: więcej wiedzy, więcej kontroli”⁹. Inny socjolog, **Zygmunt Bauman** (1925–2017), ostatnie 45 lat tworzący w Wielkiej Brytanii, posługiwał się z kolei pojęciem płynności: czasów, nowoczesności, życia, pokolenia¹⁰.

Dodać trzeba, że poczucie niepewności i płynności wzrosło wraz z szybkim rozprzestrzenieniem się na cały świat zapoczątkowanej w Chinach w końcu 2019 r. pandemii COVID-19¹¹, w następstwie której do połowy sierpnia 2021 r. zmarło na świecie prawie 4,4 mln osób, a podejmowane z różnym skutkiem przez poszczególne rządy próby przeciwdziałania cofnęły gospodarkę światową w stopniu większym niż dotychczasowe powojenne kryzysy. Powoduje to narastanie przekonania, że świat po pandemii będzie inny niż wcześniej, ale zarazem nie ma jasnych wizji tego nowego świata.

Jak podnosi autor wstępu do książki amerykańskiego krytyka Oświecenia z okresu międzywojennego Carla Lotusa Beckera (1873–1945), noszącej charakterystyczny tytuł *Państwo Boże osiemnastowiecznych filozofów*: „z postmodernistycznego punktu widzenia Oświecenie jest winne dwóch fundamentalnych grzechów intelektualnych:

Wrocław 2007; S.R.C. Hicks, *Postmodernizm, Zrozumieć postmodernizm. Sceptycyzm i socjalizm od Rousseau do Foucaulta*, Bydgoszcz 2016.

⁸ Uwagę tę zawdzięczam A. Stępkowskiemu.

⁹ A. Giddens, *Poza lewicą i prawicą. Przyszłość polityki radykalnej*, Poznań 2009, s. 12. Por. także F. Jameson, *Postmodernizm...*, s. 26 i n.

¹⁰ Płynność występuje w tytułach wielu książek Z. Baumana, w szczególności: *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, Warszawa 2007; *Płynna nowoczesność*, Kraków 2007; *Płynne życie*, Kraków 2007; *Płynne pokolenie* (wywiad Th. Leoncini), Warszawa 2018.

¹¹ Por. np. D.M. Pękala-Gawęcka, *COVID-19, niepewność, lęk i nadzieja*, W poszukiwaniu skutecznego leku, Lud 2020; J. Żakowski, *Wirus 2020. Tylko niepewność jest pewna. Rozmowy*, Warszawa 2020.

Podręcznik stanowi syntetyczne opracowanie zagadnień z zakresu doktryn dominujących we współczesnym dyskursie politycznym oraz doktrynalnych źródeł instytucji politycznych i prawnych, właściwych demokracji konstytucyjnej. Wykład dotyczy również aksjologicznych podstaw systemu prawa obowiązującego w Polsce w ramach standardów prawa europejskiego i prawa innych państw Europy.

Podręcznik został podzielony na trzy części, w których przedstawiono kolejno:

- podstawowe ideologiczne kierunki współczesnego myślenia o społeczeństwie, państwie i prawie;
- kategorie podstawowych dla europejskiego i polskiego porządku prawnego wartości, zasad i praw (praw podmiotowych) oraz ich źródła;
- wykład na temat podstawowych wartości, zasad i praw, ukierunkowany na wyjaśnienie ich genezy, rozwoju, aktualnej treści oraz roli w systemie prawa – od godności człowieka jako wartości podstawowej i źródła praw poczynawszy, a na prawie do dobrej administracji w ramach prawa do dobrego rządzenia skończywszy.

Publikacja przeznaczona jest dla studentów prawa, może również służyć studentom administracji, nauk politycznych i innych nauk społecznych. Powinni po nią sięgnąć wszyscy zainteresowani podstawami współczesnego ustroju i prawa ze względu na swą aktywność polityczną, administracyjną czy prawniczą.

Hubert Izdebski – profesor doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Uniwersytetu Humanistycznospołecznego SWPS w Warszawie; emerytowany profesor zwyczajny na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego; adwokat i radca prawny; wykładał na uniwersytetach m.in. w Lille II, Poitiers, Genewie i Paryżu I; członek Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów (2003–2016) i jej sekretarz (2011–2016), członek-korespondent Polskiej Akademii Nauk; od 1989 r. zaangażowany w prace legislacyjne z zakresu administracji publicznej oraz szkolnictwa wyższego i stopni naukowych; redaktor naczelny miesięcznika „Samorząd Terytorialny”; autor i współautor ponad 30 książek z zakresu prawa publicznego oraz jego podstaw teoretycznych i historycznych.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników
dostępnych online

www.lexoteka.pl

9788382464344 W05P01

ISBN 978-83-8246-434-4

9 788382 464344

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA: 801 04 45 45

ZAMÓWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

CENA 69 ZŁ (W TYM 5% VAT)